

Отырар мен Сайрамның саңлақтары

Еліміздің Мемлекеттік хатшысы 2013 жылы Елбасының тапсырмасымен «Халық – тарих толқынында» атты бағдарламаны қолға алды. Арнайы комиссия құрылды. Астанаға еліміздің бірқатар тарихшы ғалымдарын жинап жиналыстар өткізді. Ақылдасты. Осы іске Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты арқылы біраз қаржы бөлінді. Біздің Шығыстану институтының ғалымдары да одан тыс қалған жоқ. Содан шығыстанушыларымыздың бірқатары Монғолия, Қытай, Үндістан, Иран, Түркия, араб елдерімен қатар Еуропа жұртына да жіберілді.

2013 жылдың жазында мен де Түркияның Ыстанбұлында болып, атақты Сүлеймания, Баязит, Миллет, Нури Османия және тағы басқа да кітапханалардан бірнеше мың беттей материал алып қайттым. Осы іс 2014 жылы тағы да жалғасты. Бұл жолы Марокко мен Испанияны тандадым. Өйткені өткен ғасырдың 1975-1976 жылдары Рабаттағы V Мұхаммед атындағы университетте біліктілік арттырудан өткенмін. Дін қызметінде жүргенде бірнеше рет Испанияда да болғанмын. Осы жұрттардың кітапханалары мен қолжазба қорларында біздің орта ғасырлардағы тарихымызға қатысты біраз құнды дүниелер бар екенін білгендіктен тағы да сол елдерге барғанды жөн көрдім.

Сонымен 2014 жылдың 12-21 қыркүйегінде Испания Корольдігіне аттандым. Сол елдегі атақты Эскуриал қаласына зиярат еттім. Ол Мадридтің батыс жағында 60 шақырым жердегі Сьерра де Гвадаррама тауының етегінде екен. Шаһардың негізі 1557 жылы қаланған деседі. Ондағы XVI ғасырдан бері дін және білім ордасы һәм кітапхана да қызметін атқарып келе жатқан даңқты кітапхананың бай қорымен таныстым. Ол Ватикан кітапханасынан кейінгі екінші орында көрінді. Мұнда әлемдегі ең көп араб қолжазбалары сақтаулы. Папа Григорий XIII Эскуриал кітапханасынан кітап ұралаған жан діннен шығады деген. Сол себепті ондағы дүниелер жақсы сақталуы.

Директоры «Қазақстан елшілігінің хатын алғанбыз. Көмектесеміз. Бізде ескі қолжазбалар өте көп. Бірақ Орта Азияға байланыстыларыз аздау-ау деймін. Испанияның Андалусия өлкесін 711 жылдан 1492 жылға дейін арабтар биледі. Олар ғылым мен мәдениет бойынша үлкен із қалдырды. Испан елінде Кордова халифаты болған. Кордовада 830 жылдары салынған зәулім мешіт қазір де тұр. Севильяда да қамал, мешіт пен олардың биік мұнараларын көресіз. Гренада ше? Ол туралы ұзақ әңгімелеу керек. Осы-
Ала ад-дин ас-Сайрами (Әли ибн Ахмед ибн Мұхаммед ас-Сайрами әл-Ханафи (?-1388) ортаазиялық ортағасырлық ас-Саккакидің «Мифтах әл-улум» атты трактатының бір бөлігіне 1342 жылы түсіндірме жазыпты. Көлемі 139 бет. Әр бет жолы 23 қатардан тұрады. Ал [Низам ад-дин] Йахия бин Йусуф ас-Сайраминің (?-1429/1430 ж. қайтыс болған) дүниесі «Китаб Хашия әл-Мутаууал ли-шейх... Йахия бин Сайф ас-Сайрами» деп аталған. Сөйтіп оның еңбегінің ортаазиялық кеменгер Сағад ад-дин ат-Тафтазаниге қатысы бар.

[Низам ад-дин] Йахия бин Йусуф жоғарыда айтылған Сайф ад-диннің баласы. Кейбір деректерде оның аты-жөні Абд ар-Рахман ибн [Низам ад-дин] Йахия ибн Йусуф ибн Мұхаммед ибн Иса шейх аш-шуйух Адуд ад-дин ибн шейх аш-шуйух әл-алама Сайф ад-дин ас-Сайрами әл-Ханафи деген ұлы да болғандығы айтылады.

Сондай-ақ оның есімі Әбу-л Аббас Таки ад-дин Ахмед бин Мұхаммед бин Мұхаммед бин Хасан Әли бин Йахия әл-Кустангини аш-Шумунни әл-Мисриге (1398-1468) байланысты да аталады. Деректерде аш-Шумунни дәріс алған ғұламалар ішінде [Низам ад-дин] Йахия бин Йусуф ас-Сайрами де бар.

Әбу Насыр әл-Фараби әлемге белгілі болса, ал қазақ жерінің ежелгі шаһарларының бірі Сайрамнан шыққан парасат иелерін жұрт түгілі ғалымдар да әдетте біле бермейді.

Араб каламгерлері ортаазиялық тарихшы, ірі ғалымдар Джалад ад-дин Гулрани, Сыр бойынның шынары Хұсам ад-дин Сығнаки, Бұхаралық Хафиз ад-дин әл-Бұхари, имамдар шамшырағы деп танылған Мұхаммед Абд ас-Саттар әл-Кердери және т.б. атай отырып, осы тізімнің бас жағына Ала ад-дин ас-Сайрамині бостан-босқа қоймаған.

Сайрами бабаларымыздың ізбасарла-

һибатулла ат-Тарази (1272-1233) басқарғаны белгілі. Сөйтсек Тарази, Түркістани, Икани, әл-Фарабилерден басқа, мұнда Сайрами атты бабаларымыз да тұрған екен және олардың бәрі де халық пен біліктің де үлкен құрметіне бөленген.

Кайрге Әбу Насыр әл-Фараби (870-950) де ат ізін салған деген деректер бар. Жалпы ортағасырларда Египет пен Шам жұртында өмір сүріп, онда ізгілікті із қалдырған қазақ жерінің перзенттері аз емес.

Бейбарыс (1217-1277) мешітінен онша қашық емес әл-Худайри көшесіндегі ас-Сұғрамишия медресесіне бір кездері Түркістан манындағы Икан селосының тумасы Қауам ад-дин әл-Иткани (Икани) әл-Фараби ат-Түркістани (1286-1357) де басшылық еткен.

Сөйтіп Египет пен Шам елі және Бағдал пен Басра шаһарларын да ежелгі мәдениет ошақтары десек, ол мәдениетте

М.Штейншнейдер ортағасырлық Ибн Саид әл-Қифти мен Ибн Әби Үсайифаға сүйеніп отырып Әбу Насырдың 103 трактаттарының атын атаған. Ол осысымен де құнды.

Шынында да, Испанияның Андалусия өлкесінде ислам өркеніетінің үлкен ізі қалған. Ол жерде ислам мәдениетіне де қызығушылық, құштарлық биік деңгейде еді. Ол жайлы академик И.Ю. Крачковский (1883-1950): «Арабтардың Испанияны жаулап алуының нәтижесінде араб тілі осы елдің дәулеттілер ортасының әдеби тіліне айналды. Бұл ретте айта кетер жайт – Испанияны арабтар алғанға дейін дүниауи әдебиет онда болған жоқ. Қолданыстағы латын тіліндегі кітаптар тек діни сырдыда ғана еді. Сауаттылық діни ортаға ғана тиесілі-тін. Сол себепті де арабтардың жаулап алуынан кейін 100 жыл өткенде, IX ғасырда, Кордова қаласының епископы былай деп жаз-

«Ислам энциклопедиясында» бізді қызықтырғаны Фараб және Отырардан шыққан ғалымдарға арналған материалдар еді. Энциклопедияда Отырарға (авторы W. Bazthold [B. Spaler]) және одан шыққан Әбу Насыр Мұхаммед әл-Фарабиге (R. Walzer), Әбу Насыр Исмаил бин Хаммад әл-Фарабиге (L. Korf), Әбу Ибраһим Исхак бин Ибраһим әл-Фарабиге (H. Fleisgh) және жетісулық Жамал Қаршиге (P. Jaakson), қалалардан Тараз (G.E. Bosworth), Жезд (G.E. Bosworth) секілді шаһарларға да жеке-жеке құнды да тың материалдар пайдаланылып жазылған мақалалар беріліпті.

Айта кетер жайт «Ислам энциклопедиясы» кез келген ел кітапханаларында бола бермейді. Оны алу үшін көлемді шет ел валютасы қажет.

Испаниядан Әбу Насыр әл-Фарабинің төмендегі 10 трактаты, екі Сайраминің шығармалары мен аталмыш М.Штейншнейдердің (1816-1907) де неміс тіліндегі әл-Фараби атты зерттеуін елге жеткіздім:

1. Китаб тағлиқ Исағуджи ала фур-фуриус
2. Ард Әби Наср фи китаб Барир-минийас
3. Китаб әл-ибда
4. Китаб Әби Наср фи-л кийас
5. Иртияа фи Китаб ат-тахлил
6. Калам ала аууал китаб әл-буһран ли Әби Бақр бин Йахия
7. Каул Әби Бақр Мұхаммед бин Йахия Китаб әл-Буһран
8. Шарх Садр әл-макала әл-аууал бин китаб Икхлид ли-Абу Наср Мұхаммед бин Мұхаммед әл-Фараби
9. Шарх әл-макала әл-халлис минһу ли-Аби Наср айлан
10. Китаб әл-макулат
11. [Низам ад-дин] Йахия бин Йусуф [Сайф ад-дин әл-Мисри әл-Ханафи] ас-Сайрами. Китаб Хашия әл –Мутаууал ли-шейх.
12. Ала ад-дин ас-Сайрами. Ас-Саккакидің «Мифтах әл-улуһмына түсіндірме».
13. Moritz Steinschneider, Al-Farabi (Alpharabius) des Arabischen Philosophen Leben und Schriftin. Amsterdam 1996, 268 p.
14. Испанияның ұлттық кітапханасындағы 627 қолжазба атақты Әбу Әли Ибн Сина (980-1037) (познзиясына) қатысты боп шықты.